

دیلیمیزین

ساده قیرامتری

یازان: حسن راشدی

قیش - ۱۳۸۳

کیتابین آدی: دیلیمیزین ساده قیرامتری

یازان: حسن راشدی

قابیغین طرحی:

صحیفه لرین سایبی: ۶۸

چاپ نوبه سی: ایلک

چاپ ایلی: ۱۳۸۳

چاپ یئری: تهران

سایبی: ۲۰۰۰ جیلد

اؤلچو: رفعی

دیر: ۵۰۰ تومن

شابک:

بیلگی سایار ایشلری: اورخون یابین ائوی - ۳۸۲۱۸۴۰ - ۰۲۶۲

یابینلایان: «اندیشه نو» نشریاتی تهران، اینقیلاب مئیدانی، شمالی کارگر

خیابانی نین اولی، فیروز پاساژی، ایکینجی قات، تلفون: ۶۴۲۷۳۷۱

مکتب - مدرسه لرینده اؤز دیلینده درس
اوخویا بیلمه یین دیلداشلاریما اتحاف ائدیرم!

ایچینده کیلر

7	گیریش
11	باشلانیش
15	دوینیا دیللیری بؤلوملری
15	تکهیجالی دیلر
16	تحلیلی دیلر
16	قالبی دیلر
17	التصاقی و یا پیوندی
19	تورک دیلینین تاریخی
	تورکر هانسی زاماندان و نییه لاتین الیفباسی ایله یازماغا باشلامیشلار؟
22
24	تورکلرین اؤزلرینه مخصوص الیفبالاری اولموشدورمو؟
26	آذربایجان تورکجه سینین نئچه حرفی وار؟
29	بیرینجی بؤلوم:
30	قالین سسلی لر

30 اينجه سسلى
30 دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سسلى حرفلر
30 دۇداقلانان سسلى حرفلر بونلاردىر
31 آھنگ قانونو و يا سس قۇرولوشو
32 آردىجىللىق و يا توالى قانونو
33 ھىجا
33 سۇزلردە بعضى حرفلرین دۇرومو (موقعیتى)
35 سۇزلرین ترکیبى
36 كۆك و شکیلچى
38 بىر چئشیتلى شکیلچى لىر
38 ایكى چئشیتلى شکیلچى لىر
39 مصدر شکیلچى لىرى
40 شرط شکیلچى لىرى
40 جمع شکیلچى لىرى
40 سۇرغو شکیلچى لىرى
41 اینکار شکیلچى لىرى
42 ایکینجى بۆلوم:
42 نۇطق حیصّه لىرى (دانیشیق بۆلوملىرى)
43 آد (اسم)
47 صیفت
48 سالى
50 عۆضلىك (ضمير)
51 ۲- ایشاره عۆضلىك لىرى:

- 51 فعل
- 52 فعللرده زامان
- 52 ۱- کئچمیش زامان:
- 57 ۲- ایندیکی زامان:
- 58 ۳- گلهجک زامان:
- 61 ظرف (قید)
- 63 ندا
- 65 سن «اؤ» سان, «من» ده بویام!
- 68 سؤزلوک (لغت)

گیریش

ایلیک دفعه، ۱۳۷۶- جی ایل، دیلیمیزی سیستماتیک سوئے-ده کرج شهری نین «گوهردشت» (رجایی شهر) آدلانان شهر جیگینده و بو شهر جیگین مسجدینه باغلی بیر مکاندا تدریس ائتدیم.

او ایل، یای تعطیللری باشلانماقدا ایدی. فاصله سی ائومیزدن چوخ دا اوزاق اولمایان محل مسجدیندن، گون اورتایا یاخین اوجا سس ایله بیر اعلان اوخوندو:

«بسم الله الرحمن الرحيم - , قابل توجه اهالی محترم رجایی شهر، کوی کارمندان شمالی

در طول تعطیلات سه ماهه تابستان، مسجد امام جعفر صادق (ع) در نظر دارد دوره کلاسهای زبان انگلیسی، آلمانی، عربی و آذری برگزار نماید، از خانواده های محترم دعوت می شود جهت ثبت نام. . . .»

جومله نین ایچینده گلن «آذری» سؤزونو ائشیتدیکده
قولاغیما اینامادیم!

بیر داها اعلان تیکرار اولدوقدا، شو بهمه آزالدی، لاکین یئنه
اینانا بیلیمردیم کی، کرج ده آذربایجان تورکجه سینده کلاس
قوبولسون!

خبرین دوزگون اولدوغونو، مسجد کیتابخاناسیندان کیتاب
آلیب ائوه گتیرن قیزیم منه بیلدیردی. او، حتی کلاساردا
ایشتراک ائدن اؤیرنجیلرین شهریه سی نین مبلغینی ده
اؤیرنمیشدی:

انگلیس و آلمان دیلی ۱۰۰۰ تومن

عرب و آذری دیلی ۹۰۰ تومن

قیزیم، تورکجه کلاسین نه واخت، باشلاناجاغینی مسجد
مسئوللاریندان سوروشدوقدا دئمیشدیلر:

«فعلاً استادی برای زبان آذری نداریم اگر استاد پیدا نشود
احتمالاً دوره آذری را لغو می کنیم». بو سؤزلری ائشیدن قیزیم
اؤه گلیب جریانی منه سؤیله دیکده تئز اوزومو مسجدیه یئتیردیم
و تورکجه کلاسیندا درس وئرمه یه حاضرلیغیمی بیلدیردیم.

سؤزو چوخ اوزاتمادان، دئییم کی، اینگیلیس دیلی ایله تورک
دیلی کلاساری تشکیل تاپدی؛ لاکین آلمان دیلی ایله عرب دیلینه
آد یازدیران آز اولدوقدان بو کلاسار قورولمادی!

او ایل، من دیلیمیزی اوچ آی یای تعطیلرینده تدریس ائتدیم
و بیر دفعه ده حؤرمتلی عالیم «دوقتور صدیق»- ی قوناق اؤستاد
عونوانیندا کلاسا دعوت ائتدیم کی، دوقتور صدیق حضرتلری ده

آلچاق كۆنلۈكلە بو كلاسدا ايشتراك ائديب اۋيرنجيلرى اۋز بيلگيلرلە فايدالانديرديلار. بو كلاس نئجە، كيمين توسطى و ياردىمى ايلە تشكيل تاپميشدى بيلمەدىم؛ يالنيز دئديلر: «مسجيدىن امنا هيئتى طرفيندن بو كلاسىن تشكيل تاپماسى پيشنهاد اولموشدو».

كلاسار سوئا چاتديقدان سوئرا مسجيد طرفيندن بير تجليل مراسيمى اوزره، تَشْكُور عُونوانيندا، بير جيلد «مولوى» نين «شمس» ديوانى منە هديه اولوندو.

او ايلدن سوئرا، دانىشگاه اۋيرنجيلرينە ييغجام و نسبتاً راحت بير قيرامتر درسليگى حاضيرلاماغى لازيم گوردوم كى، الينيزده اولان كيتابچا بو فيكىر اساسيندا حاضيرانميش و بير نئجه ايل تهران و كرج دانىشگاهلاريندا فوق برنامە كلاساريندا، تورك اۋيرنجيلرينە تدريس ائدىلميشدير.

حسن راشدى

باشلانیش

دیل اینسانین معنوی ثروتی دیر؛ کئچمیش زامانلاردا دیلدن یالنیز ارتباط واسیطه‌سی کیمی ایستفاده ائدیردیلر دیسه، بو گون دیل، فرهنگ و مدنیت بیر میلتین هویت و وارلیق سندی کیمی اؤزونو گؤستریر.

هر بیر میلت اؤز هویت و وارلیغینی قوروماق ایسته‌ییرسه، او میلت اؤز دؤغما دیلینی کلاسیک شکیلده ابتدایی، اورتا و عالی تحصیل اؤجاقلاریندا اؤخومالی و تحقیق ائتمه‌لیدیر، یوخسا اؤ دیل اؤزگه و یابانجی بیر دیلین تأثیری آلتیندا قالاراق زامان سورّه-سینده کاسیبلایب آرادان گنده جکدیر!

هر بیر آذربایجانلی و تورک دیللی اینسانا دینی، اینسانی و ویجدانی بۇرچدور اؤز آنا دیلینی رسمی، و سیستماتیک شکیلده

مكتەب، مەدرسە و دانىشگاھدا اۇخوماق اوچون بو قانۇنلو دىلېن يازىب- اۇخوماسىنى، قېرامىر، فولكلور، ادبىيات تارىخى و اينجە- لىكلرىنى اۇيرەنىب دوزگون مەلۇمات صاحىبى اولدوقدان سوئرا اۇنو باشقا دىلداشلارىنا دا اۇيردەرەك دېلېمىزىن رەسمى شكىلدە مكتەبلردە اۇخوماغى اوچون حاضىرلىق گۇرسون.

بئله بىر وظيفە دوزگون يئرئىنە يئىتيرىلسە، ايران چرچىوسىندە نەسبى اكثرىتە مالىك اولاراق، مكتەب- مەدرسەلردە اۇز دىلېندە تحصيل آلابىلمەين اۇتوز مىليون تورەك دىللى اينسانلار، اۇز مەنوى حاقلارىنا چاتماغا ياخىنلاشاجاقلار؛ يوخسا دېلېمىز و وارلىغىمىزىن دوشمەنلىرى سايىلان و بىزە آن اىلكىن فرەنگى- مەدىنى حق قايل اولمايان سلطنت طلبەر، پان آريائىستلر و شوونىستلر اۇز ھەفلرىنە چاتمىش اولاجاقلار!

اۇنا گۇرە بوئىنوموزدا اولان آن آغىر وظيفەنەن كىچىك بىر حىصەسىنى اۇدەمەك اوچون اينام و ايمانلا و ھىچ بىر سارسىلماغا يوئل وئرمەدن دېلېمىزىن دونيا دىللىرى اىلە موقايسىسە اولدوقدا ھانسى بىر دۇرومدا داياندىغىنى، دونيا دىللىرى بۇلوموندە ھانسى قۇروپا مەنسۇب اولدوغونو، ھانسى قايدا- قانۇنا باغلى قالدىغىنى، ھانسى تارىخە مالىك اولدوغونو و ھانسى فۇكلور و اينجەلىكلرە صاحىب اولدوغونو اۇيرنەلى بىك.

تورەك دىلى دونيانىن اوچونجو قانۇنلو و جانلى دىلى اولاراق، جەمئەت باخىمىندان دونيانىن بئشىنجى دىلى دىر. چىن اۇلكەسى- نىن غرىبىندەن توتاراق آوروپايا قەدر اۇزانان گەنىش بىر اراضى دە ياشايان اينسانلار تورەك دىلېندە دانىشىرلار.

تورک دىلى مۆختىلف اۆلكه لىر چرچىوه سىندە ياشايان اينسانلار آراسىندا دانىشلىرىر، يازىلىرىر، اۆخونورىر و مۆستقىل جمهورى لردە زامانىن مۆدرن و اينكىشاف ائتمىش علم لرى بو دىل ايله دانىشگاردا اۆيرنجىلرە اۆيرە دىلىرىر. لاکىن تورک دىللى لىر گئنىش بىر اراضى دە ياشادىقلارى اۆچون و بو اراضى لىرىن گئنىشلىگى اوروپا قارەسىندە دە بۆيۆك اۆلدوغو اوزوندىن، اوزون زامان سورەسىندە تورک دىلى آراسىندا موعىن لهجه فرقلرى يارانمىشدىر.

بو لهجه لىر تىكامول مرحلە لىرىنى كئچەرك اۆزلىرى مۆستقىل و ادبى بىر دىلە چئورىلمىشلىر. بو گون آنا تورک دىلىندە مۆختىلف تورک دىللىرى يارانمىشدىر كى، هامىسى نىن اوزونە مخصوص گۆزلىكلىرى و اينجەلىكلىرى واردىر.

تورکولوقلار تورک دىللىرىنى مۆختىلف قوللاردا بۆلموشلىرى، اۆنلارىن آن سادە بۆلوملىرى «شرقى، شىمالى و غربى» تورک دىللىرى بۆلوملىرى دىر.

غرب تورکلىرىنە اؤغوز تورکلىرى دە دئمىشلىر. محمود كاشغرى - دە «دىوان لغات التىرك» كىتابىندا غرب تورکلىرىنى اؤغوز تورکلىرى آدلاندىرمىشدىر.

تورکمن، خوراسان، آذربايجان و توركىه توركجهسى، غرب توركجهسى و اؤغوز توركجهسى بۆلومونده يئرلىشىر.

آذربايجان توركجهسى ايله توركىه توركجهسى آراسىندا چۇخ آز فرقلر واردىر. خصوصى ايله آلتى - يئددى يوز ايل قاباق يازىلان كىتابلاردا توركىه توركجهسى ايله آذربايجان توركجهسى نىن

فرقلرینی تشخیص ائتمک چوْخ چتین دیر. بو گون آذربایجان تورکجهسی ایله تورکیه تورکجهسی نین اؤزلرینه مخصوص کئچمیش و موعاصیر ادبیاتلاری واردیر.

نهایت بیر عده نین ذهنینده یارانان؛ «گؤره سن تورکیه تورکجهسی اصیل تورکجه دیر یوخسا آذربایجان تورکجهسی؟» سورغوسونا جاواب اولاراق:

- «هر ایکسی بیر دیلین کؤوندن یارانان دیلدیر و هر ایکسی اصیل تورکجه دیر.» - دئمه لیک.

آمئریکادا دانیشلیب- یازیلان انگلیسجه ایله بریتانیادا دانیشلیب- یازیلان دیلین موعین فرقلرینی نظره آلاراق هانسینی اصیل و هانسینی غیر- اصیل آدلاندیرماق اولار؟! !

دونيَا ديللرى بۆلوملىرى

دونيَا ديللرى، ديلچى عاليملرى باخيميندان دۇرد قۇروپا

بۆلۈنۈر:

۱- تىك ھىجالى

۲- تىھلىلى

۳- قالىبى

۴- التىصاقى يا پيوندى

تىك ھىجالى ديللر

اۇ ديللره دئىلىر كى، اۇ دىلدە كۆك سۆزلر اۆزلىرىنە شكىلچى گۆتۈرمە يىرلر و ھر بىر فىعل و سۆز، مۆختلىف تىك ھىجالى كۆك سۆزلردن تىكىل اۆلۈنۈر.

مىثلاً دىلىمىزدە فىرل اۆلۈنۈن: «گلىرم، گلىرسن، گلىر» فىلى بو دىللدە «من گل، سن گل، اۆ گل» كىمى فىرل اۆلۈنۈر و

شكىلچى گۇتورمە يىر. تەكھىجالى دىللىر ايچىندىن: چىن, تېت و آسيانين جنوب شرق دىللىرىنى مېثال گىتىرمك اولار.

تحليلى دىللىر

بو دىللىرە (ھىند-آوروپايى) دىللىر دە دئىلىر. تحليلى دىللىرىن كۆكۈ اۋن شكىلچى (پىشوند) و سۇن شكىلچى (پسوند) گۇتورەرك اۋنون فعل كۆكلو سۇزلىرى صرف اولوناندا بعضى زامانلاردا دىيشىلىر و بو دىيشمە ھىچ بىر قايدا و قانونا باغلى دىيل: مثلاً تحليلى قۇروپوندا اولان فارس دىلىندە «پخت» كۆكوندىن «پختم» و «مى-پزم» سۇزلىرى دوزەلىركى, ايكىنجى سۇزدە كۆك دىيشىلىر و «پز» اولور؛ و يا اينگىلىس دىلىندە «go» كۆكلو فعلدىن, كىچمىش زاماندا «went» فعلى يارانير و اصلى كۆك تام شكىلدە دىيشير.

اولو دىللىردىن اسكى فارس (فرس) پهلوى, و يىنى و جانلى دىللىردىن ھىندى, پشتو, فارسى, كوردى, ائرمىنى, روسى و عمومىتلە آروپا دىللىرى تحليلى دىللىر قۇروپونداير.

قالبى دىللىر

بو دىللىرە (سامى) دىللىر دە دئىلىر؛ قالبى دىللىردە سۇزون كۆكۈ موختىلف قالبلردە صرف اولونور و صرف اولونان زامان كۆك سۇزلىرىن عنصرلىرى بىر-بىرىدىن آيرىلاركن آرادان گىتمە يىرلر, مثلاً «عمل» كۆكوندىن دوزەلن «عامل», «معمول», «مستعمل» سۇزلىرىندە «ع», «م» و «ل» عنصرلىرى ھر يىردە اۋز وارلىقلارنى ساخلامىشلار.

اسكى و اۋلو ديللردن: آرامى، بابلى، اكىدى، و يئنى و جانلى
ديللردن عربى، عبرى، آشورى ديللىرى قالى ديللر سىراسيندادير.

التصاقى و يا پيوندى

بو ديللره «اۋرال - آلتايىك» ديللىرى ده دئىيلىر. بو ديللرين
كۆكلىرى اۋن شكىلچى گۆتورمه يير و يالنيز سۇن شكىلچى
گۆتورور.

مثلاً تورك دىلى نين «گۆرمىك» مصدرينده «گۆر» سۆزو
كۆكدور، بو كۆكه شكىلچيلر آرتيرماقلا هم يئنى سۆزلر دوزلتمك
اۋلار و هم موختلييف زامانلاردا صرف اولونا بيلر، مثلاً: «گۆر»
كۆكونه «ونتو» شكىلچى سى آرتيرماقلا «گۆروننو» سۆزو دوزليير،
عين حالدا بو فعل موختلييف زامانلاردا صرف اولوناركن اونون كۆكو
هميشه ثابت قالير و هئچ واخت ديشيلمه يير؛ مثلاً: بو فعلين
صرفى، ديليميزين چئشيتلى زامانلاريندا بئله اولور:

شهودى كئچميش (ماضى مطلق)

گۆردوم	گۆردوك
گۆردون	گۆردونوز
گۆردو	گۆردولر

ايندىكى زامان (حال)

گۆرورم	گۆروروك
--------	---------

گۆرورسن گۆرورسونوز
گۆرور گۆرورلر

قطعى گله جک زامان (آينده موطلق)

گۆره جه يم گۆره جه ييك
گۆره جكسن گۆره جك سينيز
گۆره جك گۆره جكلر

«گۆر» كۆكو بو اوچ زاماندا صرف اولوناركن ديشمه دى و باشقا زامانلاردا دا هئچ واخت ديشمز. اسكى ديللردن سومئر، ايلام، اوزارتو و ماننا ديللىرى؛ و يئنى و جانلى ديللردن تورك، فنلاند، كرە، مچار، و منچور ديللىرى التصاقى ديللر قوروپونداير.

تورک دیلی نین تاریخی

تورک دیلی التصاقی دیلر قوروپونا منسوب اولدوقدان، سومئر- ایلام دیلی ایله بیر کؤکدن اولدوغونا گؤره بو دیلین تاریخی ۷۰۰۰ ایله چاتیر. سومئرلر دونیا بشریتینه ایلك تمدونی هدیه ائتمیشلر. اونلار ایلك دفعه یازی خطینی اختراع ائتمیشلر. سومئرلر ایلك دفعه بیر ایلی دؤرد فصله، هر فصلی اوچ آيا، هر آیی ۳۰ گۆنه، هر گۆنو ۲۴ ساعاتا و هر ساعاتی ۶۰ دقیقه یه بؤلوموشلر.

بئش مین ایل میلاددان قاباق ایستفاده اولونان سومئر دیلی ایله بو گۆنگو ایستفاده ائتدیگیمیز تورک دیلی آراسیندا مورفولوژی (قورولوش) اورتاقلیغیندان علاوه چؤخلو سؤزلر و کلمه لر هر ایکی دیلده بیر جور و بیر معنادا ایشله نیر.

مثلاً سومئر دیلینده ایشله نن آتا، سو، آت، اودون سؤزلری ایندی ده دیلیمیزده عین شکیلده و عین معنادا ایشله نیر و میلچه یه سومئر دیلینده دئیلن «زیبین» سؤزو آذربایجانین بیر چؤخ یئرلرینده «چیبین» دئییلیر، لاکین بیری یئددی مین ایل قاباق و بیری بو گۆن!

سومىر، ايلام و ماننا دۇورلرېنە عايد اولان التصاقى دىللىرى «پروتو تورك»^۱ دىللىرى آدلاندىرارساق، ۱۹۷۰ - جى ايلده قازاقىستاندا «ئىسىك» منطقەسىندە بىر شاھزادە قىيرىندىن تاپىلان گوموش تاباقدا بىر سىطىرلىك تورك يازىسى، «اسكى تورك» دىلى نىن تارىخىنى ۲۵۰۰ ايلە آپارىب چىخاردىر. لاکىن مىلادى بىشىنجى قرنىن سۇنو و آلتىنجى قرنىن اوللرېندە تورك دىلېندە يازىلان «يئنى سئى» و ۷۳۵-۷۳۱ - جى مىلادى ايللىرى آراسىندا يازىلان «اۇرخون» كىتېهلىرى، توركلرېن اۇزلىنە عايد و ھىچ بىر خطدن اىقتباس ائتمەمىش خطى - ايلە يازىلان موگمىل دىل تارىخلىرىنى، ۱۵۰۰ ايل اۇنجه يە مالېك ائدىر.

«اۇرخون» كىتېهلىرى اۇرخون چايى اطرافىندا تاپىلدىغىنا گۇرە بو آدلا تانىنمىشىدىر. اۇرخون كىتېهلىرى گۇك تورك اىمپراتورلارې نىن قىير داشى دىر و بو كىتېهلىردە گۇك تورك اىمپراتورلۇغونون حاكىمىتى و سىياسىتى بارەدە موختلىف معلومات وئرىلمىشىدىر.

دۇنيا دىلچى عالېملرې نىن باخمىندان اۇرخون كىتېهلىرى نىن الېفباسى توركلرېن اىختراع ائىدىيى اۇز الېفبالارې دىر و باشقا بىر دىلدىن اىقتباس اولمامىشىدىر.

توركلر سۇنرالار تورك قۇلوندان اولان اۇيغور الېفباسى ايلە دە يازمىشلار، لاکىن موسلمان اۇلدوقدان سۇنرا اۇز دىللىرىنى يازماغا، فارسلا كىمى عرب الېفباسىندان اىستفادە ائتمىشلر.

¹ () .

تۈرك دىلىندە عرب اليفباسى ايله يازىلمىش ايلك و آن اۋنملى
 اثرلردن «ديوان لغاتالترك» اثرى دىر؛ بو اثر ۴۶۵- جى ھ. ق
 ايلينده و ۹۵۰ ايل قاباق تۈرك عاليمى محمود كاشغرى طرفيندن
 يازىلمىش و عربلرە تۈرك دىلىنى اۋيرتمك اوچون
 حاضىرلانمىشدير.

«ديوان لغاتالترك» كىتابى بۇيوك بىر دايرىالمعارف دىر،
 چونكى بو كىتابدا تۈرك طايغالارى، تۈرك دىلى نىن لوغت، دستور
 و قىرامترىندن علاوه بو دىلىن موختلىف لهجه لرى، آتا- بابا مثل-
 لرى و چىشىتلى فولكلور نمونه لرى باره ده گنىش معلومات و
 اۋرنكلر وئرىلمىشدير.

ھىجرى بئشىنجى قىرندىن بو گونه قىدر عرب اليفباسىندان
 اىستىفاده ائدەرك تۈرك دىلىندە چۇخلو و گۇركملى اثرلر
 يارانمىشديركى، آذربايجان تۈركجه سىندە يازىلان اثرلردىن، دۇنيا
 شۇھرتلى «دده قۇرقود» كىتابىندان علاوه «نسىمى»، «ختايى»،
 «فيضولى» ديوانى و باشقا اثرلرە ايشاره ائتمك اۇلار.

توركلر ھانسى زامانداڭ و نىيە لاتىن اليفباسى ايله يازماغا باشلامىشلار؟

دوققوز سسلىسى اولان دېلېمىزىن يازىلماسىنا عرب كۆكلو اليفبا يىترسىزدىر، چونكى عرب حرفلىرىندە دېلېمىزىن دوققوز سسلىسىنە يالنىز اوچ حرف و اوچ ايشاره وار ("ا، و، ي، _ _ _") " O-E-Θ-Ī-U-A " و قالان اوچ سسلى يە (I, Ü, Ö) ھىچ بىر حرف و ايشاره يوخدور.

باشقا طرفدن ايسە عرب دىلىنە مخصوص اولان سىگىز حرفىن (ص - ض - ط - ظ - ع - ذ - ح - ث) تورك دىلىندە تلفوظو عربلر كىمى دىيلىدىر؛ لاکىن تورك دىلى عرب كۆكلو اليفبايله يازىلندا، عربدن آلنىمىش سۆزلر عرب دىلىندە يازىلدىغى كىمى يازىلمالىدىركى، بو مسئله بۆيوك چتىن لىكلرە سىب اولور.

مثلاً عرب ديليندن آينميش «ثابت» سؤزو ديليميزده
«سايت» كيمي سسله نير، آما اونو «ثابت» كيمي يازماغا مجبور
اولان مكتب اوشاقلاري بؤيوك مانيعه لره راست گليرلر !

ائله بو مسئله لري آرادان قالديريپ قانونلو تورك ديليني راحت
و آسان يازماق اوچون ايلك دفعه ۱۹۲۸- جى ايل توركيه ده،
سوئرا، ۱۹۲۹- جو ايل شمالي آذربايجاندا ديليميزين يازيلماسى
عرب اليفباسيندان لاتين اليفباسينا كئچميشدير.

كئچميش شوروى رهبرى استالين، تورك ميلت لري آراسيندا
فاصيله ياراتماق اوچون ۱۹۳۹- جو ايلدن، شوروى بيرليگينده
بوتون تورك ديللى جمهوريتلري او جومله دن آذربايجانى، كريل
(سيريلىك) اليفباسى ايله يازماغا مجبور ائتميشدير، لakin
۱۹۹۱- جى ايل شوروى حكومتى داغيليب تورك جمهوريتلري
مؤستقىل اولدوقدان سوئرا، يئنه بو جمهوريتلر لاتين اليفباسينا
كئچميشلر.

ايندى تورك ميلت لري آراسيندا يالنيز جنوبى آذربايجان
(ايران)، اوغور (چين) و كر كوك (عراق) توركلري عرب كوكلو
تورك اليفباسى، و قالان يئددى مؤستقىل- تورك جمهوريتلري
(توركيه، قبرس، آذربايجان، قازاقىستان، اوزبكيستان،
توركمنىستان و قيرقيزىستان) ديللرينى لاتين اليفباسى ايله
يازيرلار.

توركلرين اۆزلىرىنە مخصوص اليفبالارى اۆلموشدورمو؟

عوموميتلە دونيا دىللىرى نىن چۆخونون اۆزلىرىنە مخصوص اليفبالارى اۆلمامىشىدىر، بلكە بو دىللىر باشقا دىللىردە اۆلان اليفبالاردان ايستيفاده ائتمىش و اۆز دىللىرى ايله اۆيغونلاشديرمىش و يازمىشلار.

مثلاً ميلاددان قاباق ايراندا قورولان هخامنش دؤولتلىرى كئچمىش «فارس» دىلىنى يازماق اوچون التصاقى دىللى و تورك دىلى ايله بير كۆكدن اۆلان و هخامنش لردن چۆخ قاباقلار ايراندا حاكيم اۆلان «ايلام» دىلى نىن حرفلىرىندىن، ساسانى دؤورنده ايسه ساسانى لىر «پهلوى» دىلىنى يازماق اوچون «آرامى» اليفباسىندان ايستيفاده ائتمىشلىر.

ايسلامدان سوئرا ايسه فارسىلار، حرفلىرىنى عرب اليفباسىندان آلاق، فارس دىلىنى يازمىشلار. بو اليفبادان ايستيفاده ائتمك ايندى ده داوام ائدير.

بو گوڭ دۇنيانين آن مشهور و ايشلك دىلى اولان اينگىليس دىلى نين اؤزونه مخصوص اليقباسى اولماميش و بو دىل اؤز اليقباسىنى «لاتين» دىلندن آلميشدير.

عوموميتله غرب دۇنياسيندا ايشله نين دىللىرىن تقريباً هاميسى - نين يازيلماسى اوچون «لاتين» اليقباسيندان ايستيفاده اولونموشدور.

فارسلا، توركلر و باشقا موسلمان ميئت لر موسلمان اولدوقدان سوئرا، اؤز دىللىرىنى عرب اليقباسى ايله يازميشلار، لاکين توركلرين، موسلمان اولماميشدان قاباق اؤزلىرىنه مخصوص اليقبالارى اولموش و دىللىرىنى اؤزلىرىنه مخصوص اولان اليقباليه يازميشلار.

دۇنيا دىلچى عالمىلىرى باخيمىندان، اورخون كتيبىلىرى نين اليقباسى توركلرين ايختيراع ائتديكلىرى اؤز اليقبالارى دير و باشقا بير دىلدىن ايقتباس اولماميشدير.

مثلاً بو دىلده «↓» شكلىنده يازيلان حرف، «اؤ» سسى وئير و بو شكىل، توركلر طرفىندن «اوق» يا «اوخ» آدلانان و ساواش مئيدانلارىندا ايشله نين سيلاح شكىلى نين اوخشارليغىندان گوئتورولموشدور.

توركلر سوئرالار تورك قولوندىن اولان اؤيغور اليقباسى ايله ده دىللىرىنى يازميشلار، لاکين موسلمان اولدوقدان سوئرا دىللىرىنى يازماغا فارسلا كىمى عرب اليقباسيندان ايستيفاده ائتميشلر.

بو گوڭ تورك دىلى دۇنيانين آن آدلىم و قانونلو دىللىرىندن بيرى دير.

۱۹۹۹ - جو ایل تورک دیلی، بیرلشمیش میلتلر تشکیلاتی نین (یونئسکو) فرهنگی بؤلومو طرفیندن دونیانین اوچونچو قانونلو و جانلی دیلی اعلان ائدیلیمیشدیر، لاکین عالیملریمیز، دیلیمیزین دونیانین بیرینجی و یا ایکینجی جانلی و قانونلو دیلی اولدوغونو آچیقلامیشلار.

آذربایجان تورکجه سی نین نئچه حرفی وار؟

جنوبی آذربایجاندا و ایرانین موختلیف بؤلگه لرینده یاشایان تورکلر دیلیمیزی عرب کؤکلو ایفبایله یازیرلار، بو ایفبا دیلیمیزین یازیلما سینا ناقیص بیر ایفبادیر؛ لاکین بو ایفبا کئچمیشده و ایندی ده ایران اولکه - سی نین رسمی ایفباسی اولدوغونا گوره و فارس دیلی ده بو ایفبایله یازیلدیغینا گوره بیز ده بو ایفبادان دیلیمیزین یازماسینا ایستیفاده ائدیریک.

عالیملریمیز عرب ایفباسینی دیلیمیزین یازماسینا او یغون ائتمک اوچون ایسلامی اینقیلابدان سوئرا دیلیمیزین دو ققوز سسلیسینی گؤسترک اوچون مو عین علامتلردن ایستفاده ائتمیشلر؛ بو علامتلر

دیلمیزین سسلی حرفلری نین یازیب-اؤخوماسینی نسبتاً آسانلاشدیرمیشدیر.

آذربایجان تورکجه سی لاتین ایفباسی ایله یازیلاندا ۳۲ حرف و عرب کؤکلو ایفبا ایله یازیلاندا ۴۰ حرف دن ایستیفاده ائدیر. دیلمیز عرب کؤکلو ایفبا ایله یازیلاندا، عرب دیلینه مخصوص اولان ۸ حرف (ص-ض-ط-ظ-ع-ح-ذ-ث) دیلمیزین باشقا حرفلرینه آرتیریلیر. دیلمیزین لاتین و عرب کؤکلو ایفبالاری و دووقوز سسلی لری بونلاردان عیبارتدیر:

میثال سؤن اورتا ایلیک Misal Böyük: kiçik

1- A a -1	Aç	آ	ا	ا	آچ
2- Ə ə -2	Əl	آ	َ	ه-ه	آل
3- B b	Baş	ب	ب	ب	باش
4- C c	Bacı	ج	ج	ج	باجی
5- Ç ç	Çal	چ	چ	چ	چال
6- D d	Daş	د	د	د	داش
7- E e -3	Ev	ئ	ئ	ئ	ائو
8- F f	fal	ف	ف	ف	فال
9- G g	Gəl	گ	گ	گ	گل
10- Ğ ğ	Bağ	غ	غ	غ	باغ
11- H h	Harda	ه	ه	ه	هاردا
12- İ i - 4	İş	ای	ی	ی	ایش
13- I ı - 5	Qız	ای	ی	ی	قیز

14- J j	Japon	ژ	ژ	ژ	ژاپون
15- K k	Kərim	ک	ک	ک	کریم
16- L l	Lal	ل	ل	ل	لال
17- M m	Mən	م	م	م	من
18- N n	Nar	ن	ن	ن	نار
19- O o – 6	Ox	اؤ	ؤ	ؤ	اؤخ
20- Ö ö – 7	Ördək	اؤ	ؤ	ؤ	اؤردک
21- P p	Parça	پ	پ	پ	پارچا
22- Q q	Qal	ق	ق	ق	قال
23- R r	Bir	ر	ر	ر	بیر
24- S s	Sən	س	س	س	سن
25- Ş ş	Şən	ش	ش	ش	شن
26- T t	Tar	ت	ت	ت	تار
27- U u -8	Uca	اؤ	ؤ	ؤ	اؤجا
28- Ü ü -9	Ürək	اؤ	ؤ	ؤ	اؤرک
29- V v	Vətən	و	و	و	وطن
30- X x	Xal	خ	خ	خ	خال
31- Y y	Yer	ی	ی	ی	یئر
32- Z z	Az	ز	ز	ز	آز

۸ عدد عرب دیلینه مخصوص اؤلان حرفلر بونلاردان عیبارتدیر:

ایلک	اؤرتا	سۆن	میثال
ص	ص	ص	صالح

ض	ض	ض	ض
ظ	ظ	ظ	ظ
ط	ط	ط	ط
ع	ع	ع	ع
ح	ح	ح	ح
ذ	ذ	ذ	ذ
ث	ث	ث	ث

آچیقلامالی بیق کی، لاتین ایفباسی نین ساغ طرفینده ۱- ۹ قَدَر گؤسترین حرفلر، سسلی حرفلر دیرلر.

بیرینجی بؤلوم:

دیلمیزین سسلی و سس سیز حرفلری

آذربایجان تورکجه سینده ۹ سسلی و ۲۳ سس سیز حرف وار، بو حرفلر لاتین ایفباسی ایله یازیلانلار؛ عرب کؤکلو ایفبا ایله یازیلانلار ۸ باشقا عرب دیلمینه مخصوص اولان حرفلرده بو حرفلر آرتیریلیر. دیلمیزده دوققوز سسلی حرفلرین، دیل قورولوشو و قیرامترینده اؤنملی روللاری واردیر. اونا گؤره بو دوققوز سسلی حرفلری یاخشی تانیمالی و اؤیرنمه لی بیق.

دوققوز سسلی حرفلرین دؤردو قالین (ضخیم) و بئشی اینجه (نازک) دیر:

قالين سسلى لر

A	O	U	O
آ-ا	اۈ-ۈ	اۈ-ۇ	اي-ي-ئى
آتا	اۈرتا	اۈشاق	قىز

اينجه سسلى

Ə	Ö	Ü	İ	E
آ-ه-ه	اۈ-ۈ	اۈ-ۈ	اي-ي-ئى	ائ-ئ-ئى
آل	اۈلكه	اۈچ = ۳	ايش	اىل

دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سسلى حرفلر

سسلى حرفلر، قالين و اينجه قۇرۇپونا بۇلوندوكن علاوه دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سسلى لره ده بۇلونورلر. دۇداقلانان سسلى حرفلر اۈ حرفلرديرلركى، اۈ سسلر آغيزدان چىخاندا دۇداقلار آراسيندان چىخىر و دۇداقلار موعىن قدر يىغىشىر يوۈارلاق اۈلورلار.

دۇداقلانان سسلى حرفلر بونلاردير:

O	Ö	U	Ü
اۈ-ۈ	اۈ-ۈ	اۈ-ۇ	اۈ-ۈ
اۈجاق	اۈردك	اۈزون	اۈزوم = انگور

دۇداقلانمايان سسلى حرفلر، آغيزدان چيخاندا آزاد چيخير و دۇداقلارين، اونلارين تلفوظونده چوخ نقش لرى يۇخدور.

دۇداقلانمايان سسلى حرفلر بۇنلاردير:

A	Ə	E	İ	I
آ-ا	آ-ه-ه	ا-ئ-ئ-ئ	ا-ي-ي-ي	ا-ي-ي-ي
آلما	دوه	بئشينجى	ديليميز	ديرناق

آهنگ قانونو و يا سس قۇرولوشو

اصيل تورك سۇزلىرىنده سسلى حرفلر موعين قانونا تابع ديرلر، يعنى بير سۇزده گلن سسلى لر يا قالين سسلى ديرلر و يا اينجه سسلى. خالص تورك سۇزونده قالين سسلى ايله اينجه سسلى هئچواخت بير يئرده گلمز. «سۇزلرده قالين و يا اينجه سسلى لر ين بير جينس دن اولماسينا آهنگ قانونو دئييلير».

باشقا سۇزله دئسك، ديليميزدن چيخان تورك سۇزلىرىنده هئچواخت بير سۇزده قالين سسلى ايله اينجه سسلى بير يئرده گلمز، نه قدر سۇز اوزون اولسادا!

بير سۇزون ايلك هيجاسيندا گلن سس قالين اولورسا، قالان هيجالاردا گلن سسلى لر ده قالين اولاجاقلار، يۇخسا ايلك هيجادا گلن سسلى اينجه اولورسا او سۇزده ايشلهنن بوتون سسلى لر اينجه اولاجاقلار! مثلاً: ايگيت، آلجك، ائشيك، پيشيك، دوزگون.

بو سۆزلەردە ايشلەنيلن بۆتون سسلى لىر اينجە دىر، لاکين قارا داغ، ساوالان، ساغلام، اۇدون و سۇبوق سۆزلريندە ايشلەنيلن بۆتون سسلى لىر، قالين سسلى دىرلىر.

آردىجىللىق و يا توالى قانونو

سس قۇرولوشو و يا آھنگ قانونوندا دئدىك كى، اصیل تورک سۆزلريندە ايشلەنن سسلى لىر موعىن بىر قانونا تابع دىرلىر. بىر نئچە کلمەنى اىستىثنا ائدەرک بىر سۆزدە اۇلان سسلى لىر يا اينجە دىرلىر و يا قالين. بىر سۆزدە قالين سسلى ايله اينجە سسلى بىر يئردە گلمز. سس قۇرولوشونون داوامى «آردىجىللىق» و يا «توالى» قانونوندا تکمىل اۇلور. يعنى بىر سۆزدە ايشلەنن سسلى حرفلىر قالين اۇلورسا، بو سۆزە ياپيشان بۆتون شكىلچىلر دە قالين سسلى اۇلاجاقلار:

اۇدون = اۇدونلوق = اۇدونلوقلار = اۇدونلوقلاردان

بالىق = بالىقچى = بالىقچىلىق = بالىقچىلار.

بو سۆزلردە لوق، لار، دان، چى، لىق، آرتىرمالارى، قالين سسلى

شكىلچى لىر دىر.

عين حالدا بىر سۆزدە ايشلەنن سسلى لىر اينجە اۇلورسا، بو سۆزە

ياپيشان بۆتون شكىلچىلر دە اينجە سسلى اۇلاجاقلار:

سوروجو = سوروجولر = سوروجولردن = سوروجونون.

ايگيت = ايگيتلر = ايگيتلردن = ايگيتلردندىر.

بو سۆزلردە ايسە جو، لىر، دن نون آرتىرمالارى، اينجە سسلى

شكىلچى لىر دىر.

هله سسلی لرین، بیر سۆزده، بیر- بیرین آردینجا نجه گلمه سی نین ده ترتیبی وار!

هیجا

سۆزلر دانیشیلاندا پارچا- پارچا دئییلیر. بو پارچانین هر بیرسی بیر هیجادیر، و هر هیجادا بیر سسلی وار؛ مثلاً «قال» سۆزو بیر هیجالی سۆزدور و بو سۆزده بیر سسلی وار، بو سسلی «آ- A» سسلی سی دیر. بو سۆزه بیر هیجالی و بیر سسلی سۆز دئییلیر.

لاکین «پالتار» سۆزو ایک هیجالی سۆزدور، بو سۆزده ایک سسلی وار. «آ- A» سسلی سی بو سۆزده ایک یئرده ایشله نیب دیر.

سۆزده نه قدر سسلی اولارسا، او قدر ده هیجا وار. هیجالارین سایننا گۆره سۆزلر بیر هیجالی (آت، آل، گۆز، دۆز)، ایک هیجالی (آتا، اۆلکه، اۇشاق، دۆزوم)، اوچ هیجالی (قارداشلیق، یۆلداشلیق، دۆندورما، دۆزوملو)، دۆرد هیجالی (سویودوجو، دۆندوروجو، دینچیلیک) و . . . اولور.

سۆزلرده بعضی حرفلرین دۆرومو (موقعیتی)

دیلیمیزده عومومیتله سۆزلری ائشیتدیگیمیز کیمی ده یازیریق، لاکین بعضی ایستیننالار دا وار. بیر هیجالی سۆزلرین سۆنو «ق»، «غ»، و یا «خ» ایله بیتسه او سۆزلر «غ» یا «خ» حرفی ایله یازیلجاقلار. مثلاً:

آغ، داغ، چۆخ، باخ، یاغ، میخ

لاكىن چۇخ ھىجالى سۆزلردە «ق» و «غ» ايلە گلن سۆزلر يالنىز
«ق» ايلە يازىلاجاقلار:

اوشاق, بۇلاق, تاپشيريقي, قالاباليقي, سۇلوق, يۇبانماق

«ق»

بو حرف فارس دىلىندە يۇخدور, فارس دىلىندە ايشلەنن هر هانسى
بىر سۆز «ق» حرفى ايلە يازىلارسا او سۆزون كۆكو يا توركجه دىر يا
عربجه؛ و يا ايستىثنايى حالدا باشقا دىللردن گلە دىر. مثلاً:

بۇشقاب, قاشيقي, اۇتاق, قاب, اۇجاق, تورك سۆزلىرى؛ سقف, قفس,
قلم, قصاب و قانون كلمەلىرى عرب سۆزلىرى دىر؛ «قسطنطينيه» دە
«كُنستانتين» سۆزوندىن دىر. دىلېمىزدە, سۆزلىرىن سۇنۇندا گلن «ق»
حرفى, ايكي سسلى آراسىندا گلرسە «غ» حرفىنە چئوريلير:

وارليق ← وارليغى, اوشاق ← اوشاغىن.
اوجاق ← اوجاغا, دوستاق ← دوستاغا.

«ت»

ايكي و يا چۇخ ھىجالى سۆزلىرىن سۇنۇندا گلن «ت» حرفى, ايكي
سسلى آراسىندا گلرسە «د» حرفىنە چئوريلير:

قوروت ← قورودار, سۈروت ← سۈرودور,
بۇيوت ← بۇيودور, اونوت ← اونودور.

لاكىن بىر ھىجالى سۆزلردە بو حرف دىيشمىر؛ مثلاً: آت ← آتار,

قات ← قاتير, سات ← ساتير.

بو آرادا «ئات» و «گت» سۆزلىرى بىر ھىجالى اولاراق ايكى سسلى
 آراسىندا گلندە «ئىدېر» و «گئىدېر» اولور و «د» حرفىنە چئوربىلېر كى،
 اىستىثنادېر.

«ك»

بو حرف سۆزلىرىن سونوندا گلبى ايكى سسلى آراسىندا قالارسا
 يۇمشاق «گ» و يا «ى» حرفىنە چئوربىلېر.
 مثلاً: اورك ← اورگى = اورىي. بۇيرك ← بۇيرگى = بۇيرىي.
 كورك ← كورگى = كورىي. يىمك ← يىمگى = يىمەيى.

«ئ، او، اؤ»

Ö - O - E

بو اوچ سسلىلر عوموميتلە دىلېمىزىن بىرىنچى ھىجاسىندا گلرلر و
 باشقا ھىجالاردا گلمزلىر:
 «ئ» «E» ← اتولى لىك، بئشىنچى، سئوينجك، دئدىكلرىمىز.
 «ؤ» «O» ← اؤدونلوق، سؤيودوجو، دؤندورما، سؤيوقلوق.
 «اؤ» «Ö» ← اؤلكە، اؤيرنجى، بؤيوكلوك، دؤنمزلىك.

سۆزلىرىن تركىبى

اساساً سۆزلىرىن تركىبى اوچ چئشيت (نوع) اولور:

الف: سادە سۆزلەر ب: دوزلتمە سۆزلەر ج: مورگب سۆزلەر
سادە سۆزلەر: او سۆزلردير كى، او سۆزلرين تكلېكدە معناسى وار،
لاكين اونلاردان بير حرف دوشرسە معنالاريني الدن وئيرلر. مثلاً:
داغ، داش، آتا، آنا، ائو، ديل.

دوزلتمە سۆزلەر: او سۆزلردير كى، بير سادە سۆز و بير سۆز
دوزلديجى شكيلچى دن تشكيل تاپير.

مثلاً: يوئل + داش ← يوئلداش. ائو + جيک ← ائوجيک.

دۆز + سوز ← دۆزسوز. داغ + لييق ← داغلييق.

بالئيق + چى ← بالئيقچى. سو + چو ← سوچو.

مورگب سۆزلەر: او سۆزلردير كى، ايكى و يا نئچه سادە سۆزلردن

تشكيل تاپير.

مثلاً: آجى + چاى ← آجى چاى. قارا + باغ ← قارا باغ.

كۆر + اوغلو ← كۆراوغلو. آل + اوز + يوئان ← آل اوز يوئان.

ايضاح: سادە سۆزلره «سادە كۆكلر»، دوزلتمە سۆزلره «دوزلتمە

كۆكلر» و مورگب سۆزلره «مورگب كۆكلر» دە دئيلير.

كۆك و شكيلچى

سۆزون ديشمه ين و موستقىل معناسى اولان حيصنه سينه «كۆك» و

يا «سادە كۆك»، و ديشن و موستقىل معناسى اولمايان و كۆك سۆزلره

آرتيريلان حيصنه سينه «شكيلچى» و يا «اك» دئيلير. مثلاً:

«داغلىق» سۆزۈندە «داغ» سۆزۈ كۆك و «لىق» حىصەسى شكىلچى
و يا «اك» دىر.

بىر سۆز و بىر سۆزدۈزۈلدىجى شكىلچى دن تشكيل تاپان يئنى سۆزە
«دۈزۈلتمە كۆك» و يا «دۈزۈلتمە سۆز» دئىلىر. مثلاً:

اوشاق + لىق ← اوشاقلىق, بالىق + چى ← بالىقچى.
اوزوم + لوک ← اوزوملوک, دۈندۈر + ما ← دۈندۈرما.

معنا باخيمىندان **شكىلچى لرىن چئشيت لرى** (نوعلارى)

عموميتله دىلیمیزده اولان شكىلچى لرى (اکلر) ايکى قۇروپا بۇلونورلر:
الف: سۆز دۈزۈلدىجى شكىلچى لرى.
ب: سۆز دېيشدیریجى شكىلچى لرى.

سۆز دۈزۈلدىجى شكىلچى لرى او شكىلچى لردىرکى, سۆزە آرتىراندا او
سۆزون معناسىنى دېيشهرك يئنى سۆز يارادىر, مثلاً:

بالىق + چى ← بالىقچى, ألما + لىق ← ألمالىق,
گۆز + لوک ← گۆزلوک, آل + جک ← ألجک.

سۆز دېيشدیریجى شكىلچى لرى او شكىلچى لردىرکى, سۆزە
آرتىراندا سۆزون شكىلىنى دېيشهرك معناسى ثابت قالار, يالنىز سۆزون
دۇرومو اىلك حالتدن چىخار و باشقا بىر حالتە دوشر, مثلاً:
پالتار + ا ← پالتارا, داغ + دان ← داغدان,

چاى + دا ← چايدا، ايگيد + دن ← ايگيددن.

ترکيب باخيمىندان شکیلچى لرین چئشیتلىرى

شکیلچى لر معنا باخيمىندان «سۆز دوزلیدیجى» و «سۆز دیشدیریجى» قوروپا بولوندو کدن علاوه، ترکیب باخيمىندان دا بیر چئشیتلى، ایکی چئشیتلى و دورد چئشیتلى اولورلار.

بیر چئشیتلى شکیلچى لر

بیر چئشیتلى شکیلچى لر يالنىز بیر نوع اولورلار؛ بو شکیلچى لر سۆزلره آرتیریلاندا سس قورولوشو و آردیجلیق قانونون اولاردا تأثیرى اولمور. مثلاً:

«لاق» یای + لاق ← یایلاق، دوز + لاق ← دوزلاق،
«داش» یول + داش ← یولداش، دیل + داش ← دیلداش.

ایکی چئشیتلى شکیلچى لر

ایکی چئشیتلى شکیلچى لر اینجه سسلى و قالین سسلى اولورلار. قالین سسلى سۆزلره قالین سسلى شکیلچى لر و اینجه سسلى سۆزلره اینجه سسلى شکیلچى لر یاپیشیرلار. مثلاً:

«لار» داغ + لار ← داغلار، قویون + لار ← قویونلار، قابلار و . .
«لر» ایگید + لر ← ایگیدلر، سوروجو + لر ← سوروجولر، اکینچى لر

دورد چئشیتلى شکیلچى لر:

دۇرد چىشىتلى شكىلچى لىر سۆزلەر آر تىرىلاندا، سىس قۇرولوشونا (آهنگ قانونونا) تابع اولدوقدان علاوه، آر دىجللىق قانونو تائىرى آلتىندا دۇداقلانان و دۇداقلانمايان سىسلى لره ده تابع اولورلار و بو اساسدا، كۆك سۆزلرىن سۇن سىسلىسى دۇداقلانان اولورسا، دۇردچىشىتلى شكىلچى دن بو سۆزه ياپيشان شكىلچى، دۇداقلانان اولاجاق، يۇخسا بو سۆزلرىن سۇن سىسلىسى دۇداقلانمايان اولورسا، بو سۆزه ياپيشان شكىلچى نىن ده سىسلىسى دۇداقلانمايان اولاجاق؛ مثلاً:

- «سىز» ائو+ سىز ← ائوسىز، ائشىك سىز، دىل سىز.
 «سىز» پالتار+ سىز ← پالتار سىز، اينام سىز، آر خاسىز.
 «سۆز» پۇل + سۆز ← پۇلسوز، دۇز سوز، قورخوسوز.
 «سۆز» دۇزوم + سۆز ← دۇزوم سوز، كۆكسوز، سۆز سوز.

مصدر شكىلچى لرى

دىلیمیزین مصدر شكىلچى لرى «مک» و «ماق» دىر.
 قالین سىسلى فعل لردە «ماق» و اینجه سىسلى فعل لردە مصدر شكىلچى سى «مک» دىر.
 مثلاً: قالماق، آلماق، دۇرماق، اوتورماق، ساخلاماق، قالین سىسلى فعل مصدر لرى؛ و گلمک، سئومک، اینجىتمک، گۇروشمک، گئتمک، اینجه سىسلى فعل مصدر لرى دىر. ۱.

شرط شكىلچى لرى

دېلېمىزىدە شرط شكىلچى لرى «سە» و «سا» دىر.
 اينجه سسلى فعل لردە شرط شكىلچى سى «سە» و قالين سسلى
 فعل لردە «سا» دىر. هر بير فعل دە شرط شكىلچى سى ايشلەنرسە، او فعل -
 دە بير ايشين اجرا اولماسى آيرى بير ايشين اجراسينا باغلى اولور؛ باشقا
 سۆزلە، بير ايشين اجراسى آيرى بير ايشين اجراسينا شرط اولور. شرط
 شكىلچىدە زامان علامتى يۇخدور.

جمع شكىلچى لرى

دېلېمىزىدە اينجه سسلى سۆزلردە جمع شكىلچى سى «لر» و قالين
 سسلى سۆزلردە «لار» دىر:

اينجه دە : كيشى + لر ← كيشى لر، ائو + لر ← ائولر.
 گۆز + لر ← گۆزلر، سۆز + لر ← سۆزلر.
 قالين دا: پالتار + لار ← پالتارلار، اوشاق + لار ← اوشاقلار،
 قاشيق + لار ← قاشيقلار، آتا + لار ← آتالار.

سورغو شكىلچى لرى

دېلېمىزىدە بير جومله نى سورغو حالينا گتيرمك اوچون «مى»، «مو»
 «مى» و «مو» شكىلچى لر يندن ايستفاده اولونور. بو شكىلچى لر فعلين
 سونونا گلمكله جومله نى سورغو حالينا گتيريرلر.

طبیعی دیر شکیلچی لر دانیسانین سسی نین سؤال کیمی آغزیندان
چېخماسی ایله ده ایلگیلی (رابطه ده) دیر. سؤرغو شکیلچی لری فعلین
هانسی حرفله باشلانماسی ایله فرقله نیر لر.

«می» و «مو» شکیلچی لری اینجه سسلی فعل لرده، و «می» و «مو»
شکیلچی لری قالین سسلی فعل لرده گلیر لر.

بو شکیلچی لر دورد چئشیتلی شکیلچی لردن اولدوغو اوزوندن، سس
قورولوشو قانونندان علاوه دوداقلانان و دوداقلانمایان قانونا دا باغلی دیر لار.

«می» شکیلچی سی اینجه سسلی و دوداقلانمایان فعل لرده گلیر:

سئودین می؟ گلدین می؟ گئدیرسن می؟ یئیه جکسن می؟

«مو» شکیلچی سی اینجه سسلی و دوداقلانان فعل لرده گلیر:

دوزدون مو؟ گوردون مو؟ , دوشدون مو؟

«می» شکیلچی سی قالین سسلی و دوداقلانمایان فعل لرده گلیر:

آلدین می؟ قاجدین می؟ داغیتدین می؟

«مو» شکیلچی سی قالین سسلی و دوداقلانان فعل لرده گلیر:

دوردون مو؟ سوروشدون مو؟ اولدومو؟

اینکار شکیلچی لری

فعل لرین بیر خصوصیتی ده اؤنلارین اینکار (انکار) آنلامینا مالیک
اولمالاری دیر؛ ایش و حرکتین ایجرا ائدیلمه مه سینی بیلدیرن فعل لره
اینکار فعل لری دئییلیر.

دیلمیزده اینکار شکیلچی لری «ما» و «مه» دیر.

بو شكىلچى لىر، فعلين كۆكونە ياپىشماقلا فعلى اينكار حالينا چىخاردار؛ «ما» شكىلچى سى قالين سسلى فعل لردە و «مە» شكىلچى سى اينجە سسلى فعل لردە ايشلنمكلە بو فعل لرى اينكار حالينا چاتدیرارلار:

قالين سسلى لردە: قال + ما ← قالما, دور + ما ← دۇرما,
 سىخ + ما ← سىخما, قورخ + ما ← قورخما.
 اينجە سسلى لردە: بيل + مە ← بيلمە, سئو + مە ← سئومە
 دۇز + مە ← دۇزمە, اوز + مە ← اوزمە.

ايكىنجى بۇلوم:

نوطق حيصه لرى (دانىشيق بۇلوملىرى)

دونيا ديللىرىندە اولدوغو كىمى بىزىم دىلېمىزده دە سىۋزلىرىن بىر سىراسى اشيائىن ادلارىنى، بىر دستەسى كىفئىتىنى، حركتىنى و باشقا حالتلىرىنى بىلدىرىر.

بئله بىر دۇرومدا سۇزلىر چئشيتلى حيصه لره بۇلونورلىر كى، اونلارا «نوطق حيصه لرى» دئىلىر. دىلېمىزده ۷ چئشيت (نوع) اساس نوطق حيصه لرى واردىر؛ بو نوطق حيصه لرى آشاغىداكى قىسمت لره بۇلونورلىر:

- ۱- آد (اسم): آیدین, اؤلکه, آنا, بیلک.
- ۲- صیفت: یاشیل, قارا, گۆزل, بؤیوک.
- ۳- سای: یئددی, اؤن بئش, مین اوچ یوز ایگیرمی دؤرد.
- ۴- فعل: گئت, قال, یاز, دایان.
- ۵- ضمیر (عوضیلیک): من, سن, بیز, اونلار.
- ۶- ظرف (قید): تئز, گئج, یاواش, هارا.
- ۷- ندا: آی!, وای!, آخ!, اؤخ!

آد (اسم)

اینسان, حیوان, اشیاء و دونیادا باشقا جانلی و جانسیز موجوداتی تانییدیران سۆزه «آد» یا اسم دئییلیر و کیم؟, نه؟, هارا؟, سؤرغولارینا جاواب وئیریر, مثلاً: کیم؟ ← موهندیس, نه؟ ← کرپیچ, هارا؟ ← آستارا.

آدلار دا, سۆزلر کیمی ساده, دوزلتمه و مورکّب اولورلار. آدلار تکلیکده ایشلندیگی حالدان علاوه جومله داخیلینده ده ایشه آپاریلیرلار. مثلاً:

دیل سۆزونه «یمه», «یمده», «یمی» و «یمدن» سۆز دیشدیریحی شکیلچی لرین آرتیرماقلا دیلیمه, دیلیمده, دیلیمی و دیلیمدن سۆزو مئیدانا گلیر.

بو سۆزلرده اصلی سۆز یعنی «دیل» سۆزونون معناسی دیشمیر لاکین جومله نین طلبی اساسیندا اونا سۆز دیشدیریحی شکیلچی لر آرتیریلیر.

«آد» لارين جومله ايچينده بئله شكىلله دوشمه سینه «آدلارين حاللانماسى» دئىيلىر. آذربايجان توركجه سينده آدين آلتى حالى وار:

۱- آدلىق حال: بو حال, آدين بيرينجى حالى دير و هئچ بير شكىلچى گؤتورمه دن جومله ايچينده ايشلنهرك «كىم» و «نه» سۇرغولارينا جاواب وئرير, مثلاً:

كىم گلير ؟ ← «ياشار» گلير.

نه آدين ؟ ← «چؤرك» آلديم.

«ياشار» و «چؤرك» آدلارى آدين بيرينجى حالى دير.

۲- بيه ليك حال: بو حال صاحيبيك و بيه ليك حالينى بيلديرير و «كىمين؟», «هاراين؟» و «نه يين؟» سۇرغوسونا جاواب وئرير.

آدين سۇن حرفى سس سيزله بيترسه دؤرد چئشيتلى «ين», «يىن», «ؤن» و «ون» شكىلچى سى آدين سۇنونا آرتيريلير:
 ائل + ين ← ائلين, ستارخان + يىن ← ستارخانين,
 يوردون ← يوردون, اوزوم + ون ← اوزومون.
 لاکين آدين سۇن حرفى سسلى ايله بيترسه, يۇخاريداكى قايدا رعایت اولراق بيتيشديرىجى «ن» حرفى دؤرد چئشيتلى شكىلچى نين آراسينا گلر:

آنا + ن + ين ← آنانين, دوگونون ← دوگونونون,

درى + ن + ين ← درى نين, قوزونون ← قوزونونون.

۳- یۆنلۆک حال: بو حال ایش و حرکتین جهت و یۆنۆنۆ بیلدیریر، «کیمه؟»، «هارایا؟» و «نهیه؟» سۆرغوسونا جاواب وئیریر. سۆنۆ سس- سیزله بیتن آدلارین سۆن سسلی سی قالین اولارسا یۆنلۆک حالین شکیلچی سی «آ» اولاجاق. مثلاً:

مۇغان + آ ← مۇغانا, زنجان + آ ← زنجانا, همدان + آ ← همدانا.
لاکین سۆن سسلی سی اینجه اولارسا, یۆنلۆک حالین شکیلچی سی «ه» اولاجاق مثلاً:

اردبیل + ه ← اردبیله, تبریز + ه ← تبریزه, مرند + ه ← مَرَنده.
یۆنلۆک حالدا سۆنۆ سسلی حرفله بیتن آدلاردا, یۆخاریداکی قایدایا رعایت اولاراق بیتیشدیرجی «ی» حرفی شکیلچی دن اۆنجه گله جک مثلاً:

آستارا + ی ← آستارایا, اۆرمو + ی ← اۆرمویا.

۴- تأثیرلیک حال: فعلین تأثیری اولان آدلارین سۆنونا گلن شکیلچی یه «تأثیرلیک حال» شکیلچی سی دئییلیر؛ بو حالدا ایشله ن آدلار, «کیمی؟», «نهیی؟» و «هارانی؟» سۆرغوسونا جاواب وئیریر. مثلاً:

«دۆستومو آلقیشلادیم» جومله سینده «کیمی آلقیشلادیم؟» سۆرغوسونا جاواب وئیریلیر؛ و «چایی ایچدیم» جومله سینده ایسه, «نهیی ایچدیم؟» و «بابک قالاسینی گۆردوم» جومله- سینده «هارانی گۆردوم؟» سۆرغوسونا جاواب وئیریلیر.

تأثیرلیک حالیندا ایشله‌نن آد سس‌سیز حرفله بیترسه، دؤرد
چئشیتلی « ی », « ئی », « و » و « و » شکیلچى لری آدین
سؤنونا قوشولار:

حسن + ی ← حسنی آختاردیم.

داغ + ی ← داغی چيخدییم.

توپ + و ← توپو ووردوم.

اوزوم + و ← اوزومو دردییم.

لاکین آد سسلى حرفله بیترسه یوخاریداکی قایدا رعایت اولاراق،
شکیلچى ایله آد آراسیندا بیتیشدیریجى سس‌سیز « ن » حرفى گلر.
مثلاً:

آرaba + ن + ی ← آرابانى آلدیم.

کیشى + ن + ی ← کیشىنى گوردوم.

کۆرپو + ن + و ← کۆرپونو کئچدییم.

سۆرو + ن + و ← سۆرونو آختاردیم.

۵- یئرلیک حال: بو حال «کیمده؟»، «هارادا؟» و «نه ده ؟»

سؤزغولارینا جاواب وئریر.

بو حالدا اولان آد، ایش و یا حرکتین باش وئردیگی یئر

بیلدیریر.

یئرلیک حالیندا ایشله‌نن آدلارین سؤن سسلى سی قالین

اولارسا سؤنلارینا «دا» شکیلچى سی، و اینجه سسلى اولارسا

«ده» شکیلچى سی گلر:

قالین: ساچلی + دا ← ساچلیدا، ساوالان + دا ← ساوالاندا.
 اینجه: سهند + ده ← سهندده، اوزگونچو + ده ← اوزگونچوده
 ۶- چيخيشليق حال: بو حال «کيمدن؟»، «نه دن؟» و
 «هارادان؟» سورغولارينا جاواب وئيرير و آدين سون سسلى سینه
 داياناراق «دان» و «دن» شکیلچی سی بو حالدا ایشله نیر:
 هارادان؟ ← تیریزدن، همداندان، آستارادان.
 کيمدن؟ ← ائلیاردان، بابکدن، سانازدان.
 نه دن؟ ← آلمادان، چورکدن، دیل دن.

صیفت

اشیاءنین رنگ، کیفیت، علامت، شکیل و باشقا موشخصه-
 لرینی بیلدیرن سوزلره صیفت دئییلیر و آددان قاباق گئر:
 یاشیل + دؤن ← یاشیل دؤن، اوزون + حسن ← اوزون حسن،
 اوْجا + داغ ← اوْجا داغ، قارا + باغ ← قاراباغ.^۱
 صیفتلر ده، آدلار کیمی ساده، دوزلتمه، و مورکب اولورلار.
 ساده صیفتلر بیر کؤکن اولان سوزلردن دوزلیرلر، مثلاً:
 قارا، بؤیوک، قوْجا.
 دوزلتمه صیفتلر بیر کؤک و بیر شکیلچی دن یارانارلار، مثلاً:

^۱- « » ، « »

دادلى، دۆزلو، ائىلى.

مورگب صيفتلىرىكى و يا ايكى دن چوخ سوزون بىرلشمە-
سىندن دوزلىرلىرى، مثلاً: گوللو چىچكىلى، اوجابويلو، قاراقاش گوز.

ساي

اشيائىن مىقدارىنى، سايىنى و يا سىراسىنى بىلدىرن نوطق
حىصەسىنە «ساي» دئىلىرى. دېلېمىزده دورد چئشيت ساي واردىر:
۱- مىقدار سايلىرى، ۲- سىرا سايلىرى، ۳- كسر سايلىرى، ۴-
غير موعىن سايلىرى.

۱- مىقدار سايلىرى: بو سايلىرى اشيائىن مىقدارىنى بىلدىرىر و
باشقا سايلىرىن اساسىنى تشكيل ائدىر؛ مىقدار سايلىرى اوزو ايكى
چئشيتدىر:
اليف: سادە سايلىرى، ب: مورگب سايلىرى.
سادە سايلىرى بىر سوزدن دوزلىرلىرى. مثلاً: ايكى، دورد، دوققوز، اون،
اوتوز، اللى، يوز، مین، مىليون.
مورگب سايلىرى ايكى و يا داها چوخ سوزدن دوزلىن سايلىرى
دئىلىرى. مثلاً: اون بئش، اون دوققوز، قىرخ سىگىز، مین اوچ يوز
ايگىرمى دورد.

۲- سىرا سايلىرى: بو سايلىرى اشيائىن سىراسىنى بىلدىرىر و
«نئچه نجى؟» سورغوسونا جاواب وئىرىر. مىقدار سايلىرىنا دورد

چئشىتلى «ينجى»، «يىنجى»، «وُنجو» و «وُنجو» شكيلچى لرى
 آرتيرماقلا سيرا سايلارى دوژليير، مثلاً:
 بئش ← بئشىنجى. ۵- جى
 آلتى ← آلتىنجى. ۶- جى
 اوُن ← اوُنونجو. ۱۰- جو
 دورد ← دوردونجو. ۴- جو

«ايكى»، «آلتى»، «يئددى» سايلارى نين سون حرفى
 سسلى ايله بيتديكده، اونلارا سيرا سايلارى شكيلچى لرى قوشولاندا «
 ى» حرفى بير دفعه يازيلير:
 «ايكى» ← ايكىنجى، «آلتى» ← آلتىنجى، «يئددى» ← يئددىنجى.

۳- كسر سايلارى: كسر سايلارى مىقدار سايلاريندان يارانير و
 «نه قدر؟» و «نچه حيصه؟» سورغولارينا جاواب وئيرير. بو سايلار
 بو توو بير عددن موعين مىقدارينى بيلديرير.

بو سايلار ايستر اعشار كسرى (۳/۵)، ايستر سه موعارفى كسرى
 (۵/۸) اولسون اشاغيداكى شكيلده تلفوظ اولونورلار:

«ايلىك سوزده بولونمەين و بو توو عدد دئيبيلير، سونرا «تام» سوزو
 گلير، اوندان سونرا، واحيدىن بولونديوو عدد اول دئيبيلير و او عدددن
 سونرا «دان - دن» و يا «دا- ده» شكيلچى لرى گلير و نهايت
 كيچيك عدد دئيبيلير. مثلاً:

۳/۵ ← اوچ تام اون دا بئش (اون دان بئش).

(۵/۸) ← بئش تام سگيزده آلتى (سگيزدن آلتى).

۴- غىرموعىن سايلار: دېلېمىزىدە موعىن و دىقق اولمايان مىقدارى بىلدىن سايلارا «غىرموعىن سايلار» دئىلىپ، بو سايلار آز، چۇخ، بىر مىقدار و بو كىمى سۇزلرله ايفاده اولورلار. «غىر موعىن سايلار» «نه قدر؟» سۇرغوسونا جاواب وئىر. مثلاً: چۇخ دانىشدىم، آز يئدىم، بىر مىقدار آلدىم. يوز مىنلرله اينسان گۇردوم، بىر سىرا آداملار وار كى. . .

عوضلىك (ضمير)

دېلېمىزىدە و جومله تركيبىندە بعضى واختلار آد يئرینه و داهها دۇغروسو آد تىكرار اولماسىن دئيه او، سن، من، سىز، بىز و اونلار سۇزلرىندن اىستيفاده ائدىرىك، بئله سۇزلره عوضلىك يا ضمير دئىرلر؛ مثلاً:

«كوراوغلو سوزى باغرىبا باسدى او مىصرى هاواسى چالدى.»
«او» سۇزو، كوراوغلو آدىنين يئرینه ايشلنمىشدير و عوضلىك (ضمير) آدلانىر. دېلېمىزىدە ۵ چئشيت عوضلىك وار:

۱- شخص عوضلىكلىرى:

بو عوضلىكلر بىرىنجى، ايكىنجى و اوچونجو شخصى، تك (مفرد) و تۇپلوم (جمع) حالدا گۇستىرلر:

توك	تۇپلوم
من	بىز
سن	سىز
او	اونلار

۲- ایشاره عۆضلیکلری:

بو عۆضلیکلر ایشاره حالیندا ایشله نیرلر و دیلیمیزده ان چۆخ ایشله-
نن ایشاره عۆضلیکلری «بو»، «او»، «بئله»، «ائله»، «همین» و «همان»
عۆضلیکلری دیر.

۳- سۆرغو عۆضلیکلری:

موعین بیر شخصی و یا اشیانی سۆرغو طرزى ایله و عمومی حالدا
بیلدیریرلر؛ دیلیمیزده کی سۆرغو عۆضلیکلری بۆنلاردیر:
کیم ؟ , نه ؟ , هارا ؟ , هاجان ؟ , نجه ؟ , هانی ؟ , نجه ؟ و

۴- غیر موعین عۆضلیکلری:

بو عۆضلیکلر, نامعلوم شخصی و یا اشیانی بیلدیریرلر. دیلیمیزده
ایشله نن ان چۆخ غیر موعین عۆضلیکلر بۆنلاردیرلار:
کیمی, کیمسه, هر کیم, هئج کیم . . .

۵- تعیین عۆضلیکلری:

بو عۆضلیکلر آدلاردان قاباق گّلر و اؤنلاری تعیین ائدرلر, تعیین
عۆضلیکلری نین ان چۆخ ایشله نلری بونلاردیر:
اؤز, هر, بۆتون, عینی و . . .

فعل

حرکت, ایش و دۆرومو (حال و وضعیت) بیلدیرن سۆزه «فعل»
دئییلیر. دیلیمیزده فعل لر, قورولوش باخیمیندان اوچ چئشیت
اؤلورلار:

۱- سادە فعللر ۲- دوزلتمە فعللر ۳- مورگب فعللر.
 سادە فعل: بىر سادە كۆك سۆزدن دوزلن فعللرە سادە فعل
 دئىيلير:

گل، گئت، وئر، آل، يۇ، ايچ و . . .

دوزلتمە فعل: بىر سۆز و بىر شكىلچى دن يارانان فعللرە دوزلتمە
 فعل دئىيلير:

گۆزلە، بۇشلا، بىرلش، ائولن، قىزار، ياشا و . . .

مورگب فعل: ايكى و يا داها چوخ سۆز بىرلشمەلرېندن يارانان
 فعللرە مورگب فعل دئىيلير:

قاينايىب قارىش، اؤلچوب بيچ، آتيب توت، چاليش وپريش و . . .
 دېلېمىزده عوموميتلە آد (اسم) و فعل بىرلشمەلرېندن يارانان
 مورگب فعللر داها چوخدور:

گۆز قۇي، قۇلاق آس، ديل تۆك، باش قۇش، آل چك و . . .

فعللرە زامان

هر بىر ايش و حركت زامان داخيلينده اوز وئرير.
 زامان، كئچميش، ايندى و يا گله جكدير.

۱- كئچميش زامان:

ايش و حركتين كئچميشده، باش وئرديگى زامانا «كئچميش
 زامان» دئىيلير.

دېلېمىز زامان باخىمىندان، اۋزلىكلە كئچمىش زامان جەتتىندىن
 دۇنيانىن آن زىنگىن دىللىرىندىن بېرى دىر. دېلېمىزدە كئچمىش زامانىن
 ان چۇخ ايشلەننى بونلاردىر:
 اليف: شەھودى كئچمىش (ماضى مطلق)
 ب: نقلى كئچمىش (ماضى نقلى)
 پ: داواملى كئچمىش (ماضى استمرارى)
 ت: اوزاق كئچمىش (ماضى بعيد).

شەھودى كئچمىش: كئچمىشە ايشىن باش وئرىب قۇرتاردىغىنى
 بىلدىرن زامانا «شەھودى كئچمىش» (ماضى مطلق) دئىلىر. بو زاماندا
 گۇرونن ايش و يا حرىكت، اۇنو سۇيەلەننىن طرفىندىن موشاهىدە
 اۇلموشدور. بو زامانىن شكىلچىلرى سس قۇرولوشو و آردىجىللىق قانۇنونا
 داپاناراق دۇرد چئشىتلى «دى، دى، دو، دو» دن عىبارتدىر.
 «شەھودى كئچمىشىن تىرىفى»

فعل لىر

		دوداقلانان فعل لىر	دوداقلانمايان فعل لىر	
		گۆر	گل	شخصلەر
ابىنجه سسىلى فعل لىر		گۆر + دو + م ← كۆردوم	گل + دى + م ← گلدىم	من
		گۆر + دو + ن ← گۆردون	گل + دى + ن ← گلدىن	سن
		گۆر + دو ← گۆردو	گل + دى ← گلدى	او
		گۆر + دو + ك ← گۆردوك	گل + دى + ك ← گلدىك	بىز
		گۆر + دو + نوز ← گۆردونوز	گل + دى + نىز ← گلدىنىز	سىز
	گۆر + دو + لىر ← گۆردولر	گل + دى + لىر ← گلدىلر	اونلار	
		يول	سات	
قالىن سسىلى فعل لىر		يول + دو + م ← يولدوم	سات + دى + م ← ساتدىم	من
		يول + دو + ن ← يولدون	سات + دى + ن ← ساتدىن	سن
		يول + دو ← يولدو	سات + دى ← ساتدى	او
		يول + دو + ق ← يولدوق	سات + دى + ق ← ساتدىق	بىز
		يول + دو + نوز ← يولدونوز	سات + دى + نىز ← ساتدىنىز	سىز
	يول + دو + لار ← يولدولار	سات + دى + لار ← ساتدىلار	اونلار	

نقلى كئچمىش: كئچمىشده انجام وئرىلن بىر ايشىن نقل

اندىلمەسىنە «نقلى كئچمىش» دئىلىلر. نقلى كئچمىشىن علامتلىرى

دېلېمىزده دۇرچئىشيتلى «مىش, مىش, موش, موش» شكىلچى لرى دىر.

«نقلى كئچمىشىن تصريفى»

«فعل لَر»

دوداقلانان فعل لَر		دوداقلانمایان فعل لَر	
	دۆز = صبر ائت	سَر	شخصلر
اینجه سسی فعل لَر	دۆز+موش+أم ← دۆز موشم	سَر+میش+أم ← سَر میشم	من
	دۆز+موش+سن ← دۆز موشسن	سَر+میش+سن ← سَر میشسن	سن
	دۆز+موش ← دۆز موش (دور)	سَر+میش ← سَر میش (دید)	او
	دۆز+موش+وک ← دۆز موشوک	سَر+میش+یک ← سَر میشیک	بیز
	دۆز+موش+سونوز ← دۆز موشسونوز	سَر+میش+سینیز ← سَر میشینیز	سیز
	دۆز+موش+لر ← دۆز موشلر	سَر+میش+لر ← سَر میشلر	اونلار
	اوتور	سال	
قالین سسی فعل لَر	اوتور+موش+أم ← اوتور موشام	سال+میث+أم ← سال میثام	من
	اوتور+موش+سان ← اوتور موشسان	سال+میث+سان ← سال میثسان	سن
	اوتور+موش ← اوتور موش (دور)	سال+میث ← سال میث (دیر)	او
	اوتور+موش+وق ← اوتور موشوق	سال+میث+یق ← سال میثیق	بیز
	اوتور+موش+سونوز ← اوتور موشسونوز	سال+میث+سینیز ← سال میثسینیز	سیز
	اوتور+موش+لار ← اوتور موشلار	سال+میث+لار ← سال میشلار	اونلار

داواملی کئچمیش: کئچمیشده بیر ایشین انجام تاپماسی و بیر مودت داواملی اولماسینا «داواملی کئچمیش» دئییلیر. بو زامانین، دورد چئشیتلی «یردی، یردو، وردو، وردو» شکیلچی لری اونون علامتلی دیر.

داواملی کئچمیشین تصریفی

		دوداقلانان فعل لىر	دوداقلانمايان فعل لىر		
اينجه سسىلى فعل لىر	اۈز	اۈز+ۈردۈ+م ← اۈزۈردۈم اۈز+ۈردۈ+ن ← اۈزۈردۈن اۈز+ۈردۈ ← اۈزۈردۈ	ايچ+يردى+م ← ايچيرديم ايچ+يردى+ن ← ايچيردين ايچ+يردى ← ايچيردى	شخصلىر	
		اۈز+ۈردۈ+ك ← اۈزۈردۈك اۈز+ۈردۈ+نوز ← اۈزۈردۈنوز اۈز+ۈردۈ+ك ← اۈزۈردۈلر	ايچ+يردى+ك ← ايچيرديك ايچ+يردى+نيز ← ايچيردينيز ايچ+يردى+لر ← ايچيرديلر	بىز سىز اۈنلار	
		پۈز	قال		
	قالين سسىلى فعل لىر	پۈز+ۈردۈ+م ← پۈزۈردۈم پۈز+ۈردۈ+ن ← پۈزۈردۈن پۈز+ۈردۈ ← پۈزۈردۈ	قال+يردى+م ← قاليرديم قال+يردى+ن ← قاليردين قال+يردى ← قاليردى	من سن او	
			پۈز+ۈردۈ+ق ← پۈزۈردۈق پۈز+ۈردۈ+نوز ← پۈزۈردۈنوز پۈز+ۈردۈ+لار ← پۈزۈردۈلار	قال+يردى+ق ← قاليرديق قال+يردى+نيز ← قاليردينيز قال+يردى+لار ← قاليرديلار	بىز سىز اۈنلار

اۈزاق كئچمىش: ايش و يا حركتين اۈزاق كئچمىش زاماندا

انجام تاپماسينا «اۈزاق كئچمىش» دئىلىلر. اۈزاق كئچمىش فعلين علامتى دۈرد چئشيتلى «مىشدى، مىشدى موشدو، موشدو» شكىلچى لرى دىر.

وُر، وُر»شکیلچی لری دیر. لاکین فعلین کۆکو سسلی ایله بیترسه
بیتیشدیریجی «ی» حرفی شکیلچی دن قاباق سۆزه یاپیشیر.

ایندیکی زامانین تصریفی فعل لر

دوداقلانان فعل لر		دوداقلانمایان فعل لر	
	تۆک	سپ	شخصلر
اینجه سسلی فعل لر	تۆک+وُر+آم ← تۆکۆرم	سپ + یر + آم ← سپیرم	من
	تۆک+وُر+سن ← تۆکۆرسن	سپ + یر + سن ← سپیرسن	سن
	تۆک+وُر ← تۆکۆر	سپ + یر ← سپیر	او
	تۆک+وُر+وک ← تۆکۆروک	سپ + یر + یک ← سپیریک	بیز
	تۆک+وُر+سونوز ← تۆکۆرسونوز	سپ+یر+سینیز ← سپیرسینیز	سیز
	تۆک+وُر+لر ← تۆکۆرلر	سپ + یر + لر ← سپیرلر	اونلار
	اۆچ	قاچ	
قالین سسلی فعل لر	اۆچ+وُر+آم ← اۆچورام	قاچ+یر+آم ← قاچیرام	من
	اۆچ+وُر+سان ← اۆچورسان	قاچ+یر+سان ← قاچیرسان	سن
	اۆچ+وُر ← اۆچور	قاچ+یر ← قاچیر	او
	اۆچ+وُر+وق ← اۆچوروق	قاچ+یر+یق ← قاچیریق	بیز
	اۆچ+وُر+سونوز ← اۆچورسونوز	قاچ+یر+سینیز ← قاچیرسینیز	سیز
	اۆچ+وُر+لار ← اۆچورلار	قاچ+یر+لار ← قاچیرلار	اونلار

۳- گلهجک زامان:

ایش و حرکتین گلهجکده باش وئرهجگی زامانا «گلهجک زامان» دئییلیر. گلهجک

زامانین اۆزو ایکی چئشیتدیر:

الیف: قطعی گله جک زامان. ب: غیر قطعی گله جک زامان. قطعی
 گله جک زامان: بو زامان ایش و حرکتین گله جکده قطعی شکیلده باش وئره جک وئرمه یه -
 جگینی بیلدیریر و اوئون شکیلچی لری «آجاق» و «آجک» دیر.
 قطعی گله جک زامانین تصریفی

فعل لر

دوداقلانان فعل لر		دوداقلانمایان فعل لر	
شخصلر	بیچ	سئو	
من	بیچ+آجک+أم ← بیچه جگم *	سئو+آجک+أم ← سئوه جگم	
سن	بیچ+آجک+سن ← بیچه جکسن	سئو+آجک+سن ← سئوه جکسن	
او	بیچ+آجک ← بیچه جک	سئو+آجک ← سئوه جک	اینجه
بیز	بیچ+آجک+یک ← بیچه جگیک	سئو+آجک+یک ← سئوه جگیک	سلسلی
سیز	بیچ+آجک+سینیز ← بیچه جکسینیز	سئو+آجک+سینیز ← سئوه جکسینیز	فعل لر
اونلار	بیچ+آجک+لر ← بیچه جکلر	سئو+آجک+لر ← سئوه جکلر	
	آت	توت	
من	آت+آجاق+أم ← آتاجام **	توت+آجاق+أم ← توتاجام	
سن	آت+آجاق+سان ← آتاجاقسان	توت+آجاق+سان ← توتاجاقسان	
او	آت+آجاق ← آتاجاق	توت+آجاق ← توتاجاق	
بیز	آت+آجاق+یق ← آتاجاقیق	توت+آجاق+یق ← توتاجاقیق	قالین
سیز	آت+آجاق+سینیز ← آتاجاقسینیز	توت+آجاق+سینیز ← توتاجاقسینیز	سلسلی
اونلار	آت+آجاق+لار ← آتاجاقلار	توت+آجاق+لار ← توتاجاقلار	فعل لر

*- «ک» حرفی ایکی سلسلی آراسیندا گلنده «گ» اولور.

** - «ق» حرفی ایکی سلسلی آراسیندا گلنده «غ» اولور.

غیر قطعی گله جک زامان: ایش و حرکتین یاخین گله جکده و غیر قطعی شکیلده باش وئره جگینه «غیر قطعی گله جک» زامان دئییلیر. بو زامانین علامتی فعل لرده «آر، ار» دیر.

غیر قطعی گله جک زامانین تصریفی

فعل لر

دوداقلانان فعل لر		دوداقلانمایان فعل لر	
	گول	گزر	شخصلر
اینجه سلسلی فعل لر	گول+آر+م ← گولرم	گزر+آر+م ← گزرَم	من
	گول+آر+سن ← گولرسن	گزر+آر+سن ← گزرَسَن	سن
	گول+آر ← گولر	گزر+آر ← گزرَر	او
	گول+آر+یک ← گولریک	گزر+آر+یک ← گزرَیَک	بیز
	گول+آر+سینیز ← گولرسینیز	گزر+آر+سینیز ← گزرَرسینیز	سیز
گول+آر+لر ← گولرلر	گزر+آر+لر ← گزرَزلر	اونلار	
	دون	قالخ	
قالین سلسلی فعل لر	دون + آر+آم ← دونارام	قالخ + آر+ آم ← قالخارام	من
	دون + آر+سان ← دونارسان	قالخ + آر+سان ← قالخارسان	سن
	دون + آر ← دونار	قالخ + آر ← قالخار	او
	دون + آر+یق ← دوناریق	قالخ + آر+ یق ← قالخاریق	بیز
	دون + آر+سینیز ← دونارسینیز	قالخ + آر+سینیز ← قالخارسینیز	سیز
دون + آر+لار ← دونارلار	قالخ + آر+ لار ← قالخارلار	اونلار	

ظرف (قید)

دیلیمیزده بیر سیّرا سۆزلر وار کی، اونلار ایش و حرکتین زامانینی، یئرینی، عیلتینی، طرزینی کیفیتینی و . . . بیلدیریر. بئله سۆزلره «ظرف» دئییلیر.

مثلاً: «بابک قهرمانجاسینا مقاومت گؤستردی»

بو جومله ده «قهرمانجاسینا» سۆزو «ظرف» دیر و بابکین نه کیفیتله مقاومت گؤستردیگینی بیلدیریر. «گئجه نین خیریندن، گوندوزون شرّی یاخشی دیر»، «خیر» سۆزو ایله در «شر» سۆزو «ظرف» سۆزلری دیر.

«یاشار سورعتله کئچدی»، سورعت سۆزو بورادا «ظرف»

دیر.

بیر سیّرا «ظرف» سۆزلری، بعضی واختلار آدلا بیر یئرده گلرسه «صیفت» عنوانیندا ایشه آپاریلابیلر، لاکین اؤزو تکلیکده «ظرف» حساب اولونور.

مثلاً: «یاخشی ایگیدین آدینی ائشیت، اؤزونو گؤرمه»

«یاخشی» سۆزو ایگیدله برابر گلدیگینه گؤره صیفت دیر، ولی «ساناز درس لرینی یاخشی یازدی» جومله سینده «یاخشی» سۆزو ظرف حساب اولونور.

ظرفلارن چىشىتلىرى

«ظرف» لردە، باشقا نۇطق حىصەلرى كىمى چىشىتلى

اولورلار:

سادە ظرف، دوزىلتمە ظرف، مورگب ظرف

سادە ظرف: بىر كۆك سۆزدن دوزىلن ظرفە «سادە ظرف»

دئىيلير:

تئز، گىچ، چۇخ، اۇزاق، ياخين و ...

دوزىلتمە ظرف: بىر كۆك سۆز و بىر سۆزدوزىلدىجى شكىلچى -

دن يارانان ظرفە «دوزىلتمە ظرف» دئىيلير:

بركدن، ياواشدان، ايگىدجەسىنە، همىشەلىك، سايمانانانا و .

..

مورگب ظرف: ايكى كۆك سۆزدن دوزىلن ظرفە مورگب ظرف

دئىيلير:

ياواش - ياواش، يان - يانا، تئز - تئز، آز - چۇخ، گىچ - تئز و ...

ندا

نوطق حیصّه‌لری نین بیری ده «ندا» دیر. «ندا» اینسانلارین
 حیستینی بیلدیرن نوطق حیصّه‌سی دیر.
 اینسانلارین، سئوینج، گدر، قورخو، نیفرت و باشقا حیصّه-
 لرینی بیلدیرن سؤزلره «ندا» سؤزلری دئییلیر.
 «ندا» سؤزلری اساساً باشقا نوطق حیصّه‌لری ایله ایلشگی ده
 اولماز و اوزو موستقیل شکیلده ایشه آپاریلار.
 «ندا» سؤزلری نین سئوندا «! » علامتی قویماق لازیمدیر.
 بیر سیّرا و داها چوخ ایشلنن ندالار بونلاردان عیبارت دیر:
 آخ! , وای! , آه! , اوخ! , هئی! , هئی- هئی! , به- به! ,
 آها! , های- های! و ...

KÜL TİĞİN ÂBİDESİ

Güney cephesi

N>J : >YH : JCYTQ : RTNH : F*J>J : JXTYH : EHTYH (1)
 *HNQHT : >DJ> : YEXH : KHNH : J*JY : *QJ> : JQX
 YEQ Q1>Y : JQTQ : *>>J : *FY> : JQTQ : *JY> :
 H> : TYEQ : JHD>J : QH> : JDHT : T

QH : XH : KHNE : H*JY>J : J>>JTYEQ : H>H>J>Q (2)
 NQ : NTETQ : JHY>Q : HMQ : NTYH : JYH : J>>Y
 : >HYHT : JYQ1>J : HMQ : >HYHT>J : >HYHT>Q : H
 * : J>J : >>J : JQT : J : J : >HYHT>Q : HNH
 >>J : J

FYH : HHHN : >YH : RTNH : JDT> : JQ*J> : *XH : J>J (3)
 : JKHJHJD : >J>Y : NTYH : JDT>J : JHYH : HYHJ> :
 : H>J>Q : NTETQ : *X*EH : EYH : JHD>J>Q : *XYNI
 JH>J : *X*EH : EYH : JKHNH : *XYNI : JEH : JHHT
 ENN>Q : >HY

: >JHDJYH : >HYHT : *XYNI : JEH : JHYHT*H : JYH (4)
 : *>>Q>D : JEH : JQTQ : J>>J : *XYNI : JEH : JYHTQ
 HHN : TYH : HY>QYH : J*Y : JDT>J : EYH : J>>YH : HHHN
 : JYHTQ : >>J : JY>Q : JYH : JXTYH>J : F*YFYH : H

: HY>J : D>J> : JHEH : F*H : >>J : *HYHH (5)
 : H*YH : JYH : EYH : JYH : >>J : JY>Q : TYHTQ>J>
 YD> : >>JHHT : JY : H*Y : H*YH : JYH : EYH : JYH

۷۳۱-۷۳۵ - نجى ميلادى ايللر آراسيندا گۆك تورک ايمپراتورى
 «كول تكين» - ين قبير داشيندا اورخون اليقباسى ايله يازيلان يازى نين بير
 حيصهسى.

سن «اؤ» سان، «من» ده بویام!

پروفیسور دوكتور م. تقی زهتابی (کیریشچی) تبریز
۲۲/ آذر/ ۱۳۲۵ هجری گونش ایلی (۲۳ یاشیندا)

سؤ دئییدیر منه اولده آنام، آب کی، یؤخ
یؤخو اؤیرتدی اوشاقلیقدا منه، خواب کی، یؤخ
ایلک دفعه کی، چؤرک وئردی منه نان دئمهدی
ازلینتدن منه دؤزدانه، نمکدان دئمهدی
آنام، اختر دئمهبیدیر منه، اولدوز دئییب او
سؤ دؤنندا، دئمهبیب یخدی بالا، بؤز دئییب او
قار دئییب، برف دئمهبیب، دست دئمهبیب، ال دئییب او
منه هئچواخت بیا سؤیله مه ییب، گل دئییب او
یاخشی خاطر لاییرام، یاز گونو آخشام چاغی لار
باغچانین گون باتانیندا کی، ایلیق گون یاییلار
گل:- دئیهدی،- داراییم باشیوی ای نازلی بالام!
گلمه سن گر، باجیوین آستاجا زولفون دارارام
اؤ دئمهدی کی،- بیا شانه زنم بر سر تو
گر نیایی بزمن شانه سر خواهر تو

بلى، داش ياغسا دا گۆيدىن، سن اوسان من دە بۇيام!
 وار سىن باشقا آنان، واردى منىم باشقا آنان
 اوزومه مخصوص اولان باشقا ائلىم واردى منىم
 ائلىمه مخصوص اولان باشقا دىلىم واردى منىم
 ايسته سن قارداش اولاق، بير ياشاياق، بيرلىك ائدك
 وئربىن قول - قول، بوندان سورا بير يولدا گئدك
 اولاً، اوزگه كولكلرله گرک آخماياسان
 ثانياً، وارليغيما، خالقىما خور باخماياسان
 يوخسا گر زور دئيه سن، ميلتيمى خوار ائده سن
 گون گلر، صفحه چؤنر، مجبور اولارسان گئدسن!

Sən o san məndə bu yam!

Su deyibdir mənə əvvəldə anam, ab ki yox
 Yuxu öyrətdi uşaqlıqda mənə, xab ki yox
 İlk dəfə ki çörək verdi mənə, nan demədi
 əzəlindən mənə duzdanə nəməkdən demədi
 anam əxtər deməyibdir mənə, ulduz deyib o
 su donanda, deməyib yəxdi bala buz deyib o
 qar deyib, bərf deməyib, dəst deməyib, əl deyib o
 mənə heç vaxt biya söyləməyib, gəl deyib o
 yaxşı xatırlayıram, yaz günü axşamçağılar
 baxçanın gün batanında k1, ılıq gün yayılar,
 gəl diərdi: darayım başıvı ey nazlı balam
 gəlməsən gər, bacıvın astaca zülfün dararam
 o deməzdi ki, biya şane zənəm bər sərə to
 gər nəyayi bezənəm şane sərə xahərə to
 bəli, daş yağsada göydən, sən osan mən də buyam
 var sənin başqa anan, vardı mənim başqa anam
 özümə məxsus olan başqa elim vardı mənim
 elimə məxsus olan başqa dilim vardı mənim
 istəsən qardaş olaq, bir yaşayaq, birlik edək
 veribən qol- qola, bundan sora bir yolda gedək
 əvvələn, özgə küləklərlə gərək axmayasan
 saniyə, varlığıma, xalqıma xor baxmayasan
 yoxsa gər zor deyəsən, millətini xar edəsən?
 Gün gələr, səfhə çönər, məcbur olarsan gedəsən !

Pr. Dr m.t. zehtabi (kirişçi)

Təbriz 22 azər 1325 ---- (23 yaşında)

سۆزلۈك (لغت)

باشلانېش = مقدمه - شروع	گىئىش = وسيع
يالنيز = يالقيز - فقط - تنها	اۆلكه = مملكت - سرزمين
قوروماق = ساخلاماق - مواظب اولماق	اۆيرنجى لر = دانشجوها (جمع)
اوجاق = كانون - مركز	اۆيرنجى (اۆيرنجى)
يابانجى = اۆزگه - بيگانه	تور كولو قلار = تور ك شوناسلار -
سوره سينده = در طول - در طى	تور كولو ژيست لر
كاسىيلايىب = ضعيف له شيب	اوزوندىن = بخاطر - بىراى
اينجه = ظريف	قوللار = بخش لر - شاخه لر
ديلداش = همزبان	اوغوز = تور ك طايفاسى آدى
چرچيوه = اصول - (چارچوب)	سورغو = سؤال - پرسش
اۆدهمك = يئرینه يئتيرمك (ادا كردن)	اۆن = پيش - جلو
سارسيلماق = متزلزل اولماق	اسكى = قديم - ديرين - كهنه
حيصه = قيسمت - بخش	ايلك = اول - ابتدا
اينام = باور - ايمان	يئتر = كافى - بس
دوروم = موقعيت - وضعيت	يئتر سيز = ناكافى
قوروپ = گروه - دسته - تيم	اؤيغونلاشديرماق = هماهنگ
جانلى = زنده	ائتمك - ياخينلاشديرماق
دوزگون = دؤغرو - صديق - درست	آدليم = تانينميش - مشهور
	بؤلگه = منطقه - ولايت

سيرا = ردیف - صف	اۇيغون = شبيهه - هماهنگ
شكيلچى = وند - (پيشوندى - پسوند)	اۇرنك = نمونه
اۇن شكيلچى = پيشوند	رۇل = نقش
سۇن شكيلچى = پسوند	ايلگىلى = مرتبط - در رابطه با
اۇرتاق = شريك	آنلام = معنا - مفهوم
قۇل = بازو - شاخه - دسته	دۇندورما = بستنى
ايشلك = چۇخ ايشله نىن	سۇيودوجو = يخچال -
زنگين = وارلى - ثروتمند	سۇيوقلادان وسيله
قارشىلاماق = استقبال ائتمك	اۇزل = مخصوص - ويژه
اۇنم = اهميتلى, مهم	چئشيتلى = متفاوت - متنوع
ايليشگى = رابطه, ارتباط	كۆك = ريشه - بُن

Dilimizin Sadə qırameri

Həsən- Raşidi

Tehran - 2005